

حسن امیرزاده^۱

چکیده

از دوران صفویه زائران زیادی از شبه قاره هند (شامل کشورهای کنونی هند، پاکستان، بنگلادش، نپال، بوتان و برمه) بواسطه وسعت و جمعیت زیاد که بخشی از آنان مسلمان و شیعه بوده اند به شهرهای مذهبی چون مشهد و حتی عتبات عالیات در عراق روی می آورده اند. چنانکه از اسناد دوره قاجار برمی آید برخی از این زائران در زمان زیارت مشهد ویا هنگام رفت و برگشت از اماکن مقدسه شیعی عراق از مسیر مشهد عبور کرده و گاهی رحل اقامت در این شهر افکنده تا نفسی تازه کنند. این مقاله درصدد است تا ضمن پرداختن به پیشینه ای از حضور زائران هندی در مشهد در دوران صفوی و افشاریه، به معرفی تعدادی از اسناد تاریخی بپردازد که مربوط به درخواستهای مالی و رسید پرداختهای کمک آستانه مقدسه مشهد (آستان قدس رضوی) به زائران مسلمان شبه قاره هند در اواسط دوران قاجاریه می باشد.

کلید واژه‌های موضوعی: زائران مشهد، شبه قاره هند، کمک‌های مالی، آستان قدس رضوی

مقدمه

از قدیم الایام هر ساله زائران زیادی از نقاط مختلف ممالک اسلامی به قصد زیارت مشهد علی بن موسی الرضا (ع) هشتمین امام شیعیان به ایران وارد می شوند. یکی از مناطق اسلامی که زائران زیادی به مشهد اعزام می داشت شبه قاره هند بود. مهمترین راه نفوذ اسلام به شبه قاره هند از طریق ایران بود. از آنجائیکه ایران یکی از کانونهای مذهب تشیع نیز بوده طبیعی است که مبلغان شیعی ایران در هند نفوذ کرده و بخشی از مسلمانان هند را شیعیان تشکیل دهند. با توجه به وجود موقوفاتی در آستان قدس که بخشی از درآمد آنها جهت پرداخت کمک مالی به زائران اختصاص یافته بود، بررسی اسناد پرداخت کمک مالی به آنها از طرف آستان قدس در دوران قاجار حاکی از وجود زوار زیادی از مسلمانان هندی در بین زائران می باشد که این مقاله درصدد معرفی و بررسی تعدادی از این اسناد است که می تواند از سویی نمودار فعالیتهای گذشته این نهاد زیارتی در ارتباط با رونق زیارت و مساعدت با زائران باشد و از سوی دیگر پیشینه جاذبه های مراکز زیارتی چون مشهد را برای مسلمانان سایر نقاط جهان آشکار سازد. شواهد و مدارکی نیز دال بر حضور این زائران در مشهد باقی مانده است. پیشینه حضور زائران مسلمان شبه قاره هند به دوران صفویه باز می گردد. ابوالمظفر نورالدین محمد ملقب به «جهانگیر» یکی از امپراطوران گورکانی هند در قرن یازدهم قمری یک جلد قرآن نفیس که تاریخ کتابت آن به سال ۸۷۶ ه.ق می رسد را وقف آستانه مقدسه مشهد کرده است (قرآن شماره ۳۷). در اسناد جمع و خرج تشکیلات آستانه مقدسه در سالهای ۱۰۶۸-۱۰۶۷ ق. اشاراتی بر وجود زائران هندی شده که نذوراتی به صورت زیورآلات طلا به ضریح امام رضا (ع) تقدیم کرده اند (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۳۳۴۲۱) اما در دوران افشار و نادری هم در یکی

^۱ کارشناس ارشد تاریخ و کارشناس ارزشیابی اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، amirzadehassan@gmail.com

از اسناد مربوط به صورت نذورات اهدایی اشخاص در سال ۱۱۵۳ق، علاوه بر آنکه یک تخته قالی بافت جهان آباد هند جزء اقلام نذوراتی آورده شده، نام سلطان علی هندی در زمره نذر کنندگان دیده می‌شود که مقداری وجوهات نقدی و یک عدد جاروب دسته نقره اهداء کرده است. در سال ۱۱۵۸ق. نیز دو تن از خواجه های نواب محمدشاه نیز تعدادی قابلق قرآن اطلسی پیشکش آستانه مقدسه کرده اند (سازمان کتابخانه ها...، اسناد، ۳۵۹۷۱ و ۳۵۷۲۸). تاکنون اثری که بتواند معرف حضور این زائران باشد به نگارش در نیامده است. به دلیل نبود منابع کافی در این حوزه و اتکا بر اسناد روش کار نیز اسنادی بوده که در آن ابتدا مشخصات ظاهری اسناد مورد بررسی قرار گرفته و سپس اطلاعات محتوایی همچون شاخصه های زائران، چگونگی و ترتیب پرداخت، میزان، نوع و حتی محل پرداخت کمکها که از متن اسناد قابل استخراج می باشد مدنظر قرار گرفته است.

ویژگیهای عمومی اسناد

اسناد کمکهای مالی به زائران هندی که در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفته اند حدود ۵۰ شماره اموالی را شامل می شوند و بطور کلی به چهار نوع تقسیم می شوند: دسته اول درخواستها و عریضه های زائران می باشد که غالباً خطاب به متولی نگاشته می شدند که طی آن شخص زائر به شرح حالی از خود و مشکلاتش پرداخته و از متولی درخواست پرداخت کمک مالی را مطرح می کرد. متولی در صورت موافقت در گوشه راست بالای درخواست، دستوری مبنی بر میزان و نوع کمک و حتی محل پرداخت آن را صادر می کرد. این گونه درخواستها از سه قسمت عمده تشکیل می شدند: بخش اصلی متن درخواست بود که در پایان برخی از آنها، زائران اثر مهر خود را منقوش می کردند. قسمت دوم که معمولاً در گوشه راست بالا نوشته می شد دستور پرداخت متولی به تحویلداران بود. قسمت سوم که غالباً در پشت درخواست آورده می شد حالت اعلام وصول مبلغ کمک بود که تحویلداران از شخص دریافت کننده کمک می گرفتند.

دسته دوم قبوض رسیدکمک پرداخت شده در حق زائران بود که توسط تحویلداران صادر می شد و شخص زائر می بایستی دریافت کمک را با مهر خود در پشت عریضه تایید و تصدیق می کرد.

دسته سوم حواله و براتهای صادره بود که در آن مبلغ و میزان کمکی که می بایستی به زائران پرداخت شود آورده می شد. این دسته از حواله ها غالباً بصورت یک جا در وجه گروهی از زوار صادر می شد که بخشی از آنها را زائران هندی در برمی گرفتند.

دسته چهارم اسنادی می باشند که در آنها دستور پرداخت مبلغ و میزان کمک به زائران آورده می شد و اثری از درخواست شخص زائر مشاهده نمی شود. این احتمال وجود دارد که اصل درخواستها از بین رفته باشد و یا آنکه درخواستها شفاهی و به صورت سفارشی به متولی می رسیده است.

نوع کاغذهایی که برای نوشتن این عریضه ها و درخواستها به کار می رفته است از نظر جنس و رنگ غالباً همانند هم و بیشتر کاغذها نخودی رنگ و تنها تعداد کمی از آنها به رنگ آبی متمایل به سرمه ای می باشند. از نظر ادبیات و رعایت اصول نگارشی نیز این عریضه ها به دلیل آنکه بیشتر نویسندگان آنها کم سواد بوده اند دارای اشتباهات فراوان و بدخط بوده و گاهی اصطلاحات غریب و نامأنوسی در آنها به کار رفته است؛ به گونه ای که درک و خواندن آنها را دشوار می کند. اما آن دسته از عریضه هایی که

توسط عریضه نگاران حرفه ای نگاشته می شدند از انسجام و نظم بیشتری برخوردار بوده و شباهتهای زیادی در محتوا و شیوه نگارش دارند.

چگونگی پرداختها و ارتباطشان با تشکیلات آستان قدس

یکی از پرسشهایی که ممکن است در ذهن خوانندگان این مقاله تداعی شود این است که چه ارتباطی بین آستان قدس و این زائران وجود داشته است؟ برای پاسخ به این سوال بایستی توجه داشت که این تشکیلات مذهبی که حول محور بارگاه علی بن موسی الرضا (ع) امام هشتم شیعیان شکل گرفته است جهت سازماندهی موقوفات و امور زائران این مرکز زیارتی به وجود آمده است و از همان آغاز برخی از واقفین نیک اندیش به این مسأله واقف بوده و از این رو برخی از اموال و دارایی خود را جهت رفع نیازهای این زائران اختصاص داده اند و در این میان، کمک مالی به عامه زوار و حتی زوار دارای یک قومیت ویژه و یا ساکن در یک منطقه جغرافیایی خاص از این نظر دور نمانده و موقوفاتی به آنها اختصاص یافته است. این زائرانی که سالانه به زیارت مشهد الرضا (ع) می آمده اند در عریضه های خود به مشکلاتی چون سرقت اموال و وسایل شخصی خود و شکایت از برخورد اهالی مشهد و یا خادمین حرم رضوی اشاراتی کرده اند اما محتوی بیشتر عریضه ها درخواست کمک مالی بوده است. در بیشتر موارد با اصل درخواستها موافقت می شده او مبالغی نقدی یا جنسی از محل موقوفات زواری به آنها پرداخت می شده است. ترتیب پرداخت کمکها نیز بدین صورت بوده که چنانچه در حاشیه عریضه حکم تصدیق و تأیید عالمان برجسته یا افراد صاحب نفوذ مبنی بر اهل استحقاق و فقیر بودن صاحب عریضه گواهی می شده به درخواست وی توجه بیشتری می کردند. معمولاً در گوشه بالای عریضه متولی در مورد میزان و مبلغ پرداختی به تحویلداران یا تحویلدار کل دستور می داده است که در وجه زائر نامبرده از دفتر برات صادر کنند. در بیشتر موارد حتی محل موقوفه ای که باید از آن محل کمک شود ذکر می شده است و این امر به قومیت، نژاد، ملیت و طبقات اجتماعی زائر بستگی داشته است؛ چرا که هر دسته از موقوفات زواری به زائران مشخصی اختصاص داشته است. معمولاً تحویلداران در پشت عریضه از زائر یا فرد صاحب عریضه رسیدی می گرفته اند که مبلغ یا جنس مورد نظر را دریافت داشته است. در مورد نوع کمک نیز در غالب موارد نقدی پرداخت می شده اما در پاره ای از موارد به صورت جنسی یعنی غلات بویژه گندم و یا نان نیز پرداخت شده است. در مواردی که زائر پوشاک گرم از قبیل پوستین یا کلیجه درخواست کرده است این نوع اجناس یا مبالغی نقدی معادل آن داده می شد. میزان کمک به صلاحدید متولی یا سفارشات واقف بستگی داشته که سقفی برای حداقل یا حداکثر کمک در نظر می گرفته است.

اسناد کمکهای مالی به زائران هندی در دوران قاجار

در دوران قاجار کماکان شاهد حضور زائران مسلمان شبه قاره هند در مشهد می باشیم. اما در نیم قرن نخستین حکومت قاجار، به دلیل جنگهای ایران و روس و مسائل هرات، پادشاهان ابتدای کار قاجار فرصت پرداختن به امورات آستانه مقدسه را نداشتند و تنها در اواخر حکومت فتحعلیشاه بود که میرزا موسی خان قائم مقام در سال ۱۲۴۸ ه.ق. به عنوان نخستین متولی از طرف شاه منصوب شد. تا این تاریخ امورات آستانه نابسامان بود و به همین دلیل اسناد راجع به کمک مالی به زائران کمتر به چشم می خورد

و این امر حاکی از عدم هزینه عایدات موقوفات زواری در محل مصارف تعیین شده است. در این شکی نیست که درخواستهای کمک مالی از سوی زائران ارائه شده باشد اما نداشتن سوابقی از این درخواستها نشان از عدم پاسخگویی به این درخواستهاست چرا که اسناد دریافت و پرداختهای مالی کمتر امحاء می شده اند، مگر آنکه در اثر حوادث و پیشامدهایی از بین رفته باشند. شاید نامگذاری یکی از کفشداریهای حرم مطهر به نام «کفشداری هندیها» واقع در صحن آزادی را مس توان به عنوان شاخص ترین نشانه‌ای از پیشینه حضور زائران مسلمان هندی در مشهد به‌شمار آورد (نظر زاده، ۱۳۸۵: ۴۹۵-۴۹۴). آرنولد هنری سویچ لندر انگلیسی که در آستانه انقلاب مشروطیت سفری به ایران داشته، در مسیر بلوچستان به خراسان از تردد انبوه زائران هندی و بنگالی سخن به میان آورده است. وی اوضاع و احوال زائران را بسیار پریشان ذکر می کند و به دغدغه مقامات محلی ایران از باب آلودگی و انتقال طاعون به داخل مرزها اشاره کرده است. او فقر مالی زائران را عامل ایجاد مزاحمت برای بومیان مناطق سر راه و حتی مقامات کنسول انگلیس می داند؛ چرا که آنها تحت تابعیت بریتانیا بودند. وی حتی در نوشته های خود پیشنهاد محدود ساختن و در نهایت توقف این گونه سفرهای زیارتی را ارائه کرده است (لندر، ۱۳۸۸: ۳۷۱-۳۷۰).

در بین درخواستهای علماء و روحانیون جهت دریافت کمک مالی از آستانه مقدسه (آستان قدس) در ماه شوال سال ۱۳۰۰ ه.ق. به نام سید حسین مترجم روزنامجات هندوستان برمی‌خوریم (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۲۳۸۴۳). این امر نشان دهنده ارسال روزنامه‌های چاپ هند به ایران و وجود مراودات فرهنگی بین این دو کشور حتی پیش از عصر مشروطیت است.

در دوران مذکور، شیعیان زیادی از شبه قاره هند با انگیزه زیارت عازم مشهد شده اند که در طی مدت اقامت در این شهر با مشکلاتی روبرو شده و غالباً به علت سختی راه و سرمای زمستان، اقامت آنها به درازا کشیده می شد و برای گذران زندگی روزمره و هزینه های سفر از متولیان آستانه مقدسه (آستان قدس) درخواست کمک مالی می کرده اند. اسنادی که نشان دهنده نخستین پرداختهای کمک مالی به عامه زائران و خاصه زائران هندی باشد مربوط به اواخر دهه شصت و اوایل دهه هفتاد قرن سیزدهم قمری می باشد. کمک مالی به زوار اعم از داخلی و خارجی از سال ۱۲۷۰ ه.ق. قمری به بعد یعنی در زمان ناصرالدین شاه آغاز شده و اسناد بجا مانده حاکی از تایید این موضوع است. در ماه ربیع الثانی سال ۱۲۷۴ ه.ق. سید رضای هندی به همراه همسرش مقدار چهار من نان و چهار هزار نقد رایج از بابت قیمت دو عدد کلیجه (نوعی پوشاک گرم) از محل موقوفه وزیر نظامی دریافت داشته‌اند. در ماه صفر همین سال سید ابراهیم زائر هندی مبلغ یک هزار رایج نقدی و سه من نان دریافت داشته است (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۲۸۹۱۴). در ماه ذی الحجه سال ۱۲۷۷ ه.ق. به سه نفر زائر هندی به نامهای سید آقا علی رضوی، میرزا احمد بیک و سید احمد نفری یک هزار نقد و یک من نان پرداخت شده است. در ماه ربیع الاول سال مذکور نیز مقدار دو من نان از موقوفه عتیقی و سه هزار رایج نقد از بابت قیمت پاپوش و کلیجه از محل موقوفه وزیر نظامی به عبدالمهدی زائر هندی پرداخت شده است (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۱۹۱۲۰). میزان کمکهای نقدی که بابت قیمت پوشاکی چون پوستین و کلیجه به زائران پرداخت می شد در مقایسه با پرداختهای نقدی عادی بیشتر بوده و این امر نمایانگر ارزش بالای اجناس در مقایسه با پول نقد می باشد و محل پرداختها نیز در غالب موارد موقوفه وزیر نظامی بوده است. شاید این موضوع سبب می شد زواری که زمستانها درخواست کمک

می‌کردند؛ در درجه نخست، اعطاء این گونه پوشاک را مدنظر قرار دهند. اما طبیعی بود که به همه این درخواستها پاسخ مثبت داده نشود و مسأله استحقاق زائران و سفارش افراد سرشناس ملاک عمل قرار گیرد.

در بین رسیدهای پرداخت کمک مالی به زائران مختلف در ماه ربیع الاول سال ۱۲۸۱ق. یک نفر زائر هندی بنام حسنعلی و در ماه ربیع الثانی سال ۱۲۸۲ق. نیز غلامعلی هندی مبلغ پنج هزار نقدی و سید علی تحمل هندی با دو طفلش مبلغ یک تومان از محل نذورات و مزارع وقفی گوجگی و بروره از آستانه مقدسه کمک مالی دریافت داشته اند (سازمان کتابخانه‌ها...، سند، ۱۳۶۳۵). در این سند مشاهده می‌شود که از محل نذورات نیز به زائران کمک می‌شده است و این گمان تقویت می‌شود که شاید درآمد مزارع و موقوفات زواری در برخی از سالها کفاف مصارف امور زائران را نمی‌کرده است و شاید هم بتوان این امر را ناشی از اعمال سلیقه و صلاحدید شخص متولی وقت دانست، اما پرداخت کمک از محل مزارع گوجگی و بروره چنانرا که دارای مصارف زواری بوده اند امری مرسوم بوده است.

در یکی از اسناد درآمد و هزینه های مزارع موقوفه و تشکیلات داخلی آستانه مقدسه در سال ۱۲۸۶ق. به صورت متفرقه به برخی از زائران نیز کمکهایی اختصاص یافته است که از جمله زائران یاد شده فردی بنام کرم حسین هندی می‌باشد که به نامبرده مقداری غله پرداخت شده است (سازمان کتابخانه‌ها...، سند، ۱۳۹۶۰). کمکهای جنسی خوراکی غالباً بصورت نان پرداخت می‌شده است و تنها در موارد اندکی چون مورد مذکور به پرداخت غله و یا آرد اشاره شده است. در ربیع الاول سال ۱۲۸۶ق. به دو نفر زائر هندی به نامهای سیدحسن و سیدحسین مبلغ پنج تومان نقدی به جهت خرجی راه اعلام رسید شده است (سازمان کتابخانه‌ها...، سند، ۱۳۹۸۲). این سند نشان دهنده آن است که مسأله سادات بودن این افراد از یک سو و درخواست کمک برای خرجی راه و عزم بازگشت به وطن تأثیری زیادی در میزان کمک دریافتی آنها داشته است و در بیشتر اسناد به زائران در راه مانده، کمک مالی قابل توجهی پرداخت می‌شد چرا که در گذشته ماندگاری و اقامت طولانی زوار بویژه زوار بی بضاعت در شهر مشهد، نه تنها منبع درآمدی برای اهالی نبود بلکه هزینه های زیادی را به مجموعه تشکیلات حرم رضوی تحمیل می‌کرد. طی سالهای ۱۲۸۸-۱۲۸۷ق. که قحطی و خشکسالی در بیشتر نقاط ایران و البته خراسان بروز کرد، کمکهای مالی به زائران اعم از داخلی و خارجی به حداقل می‌رسد. اسناد پرداخت مالی به زوار در طی این سالها بسیار اندک می‌باشد و این امر حاکی از کاهش آمار زائران مشهد نیز می‌باشد.

در یکی از اسناد مالی و صورتحسابهای مربوط به مخارج و مصارف کارخانه خدای و زواری برای تهیه نهار و شام کارکنان کشیک حرم و زوار در ماه جمادی‌الثانی سال ۱۲۹۱ق، به نام یکی از زائران دعوت شده جهت صرف غذا یعنی اشرف الدوله هندی اشاره شده است (سازمان کتابخانه‌ها...، سند، ۲۳۵۰۲). صورت افراد دعوت شده به مهمانسرا برای صرف غذا در گزارشهای روزانه کمتر ذکر شده؛ اما در اسناد دهه پایانی قرن سیزدهم به بعد، صورت و مشخصات افراد زائر و حتی تعداد نفرات و ملیت آنها نیز به وضوح ذکر شده است. در ماه ذی القعدة سال ۱۲۹۵ق هم یکی از زوار هندی به نام عبدالله به همراه اعضای خانواده خود در زمره دریافت‌کنندگان کمک مالی از نوع جنسی و پوشاک بوده است. در ماه ربیع الثانی محبوب شاه هندی و در ماه صفر سال مذکور هم یک نفر زائر هندی تازه مسلمان که اشاره ای به اسم وی نشده از کمکهای مالی آستانه مقدسه برخوردار شده اند (سازمان کتابخانه

تشریح الکترونیکی مازان کتابخانه؛ مؤسسه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

شماره ۱۷
پاییز و زمستان ۱۳۹۱

ها... اسناد، ۲۳۵۹۷ و ۲۳۵۳۶). از اظهارات زائر نخست چنین برمی آید که سه نفر از سادات هندوستانی از همراهان وی بوده اند و روزانه به آنها از کارخانه زواری نان داده می شده است. گویا در روز مخصوصی مشرف کارخانه زواری از زائران نیازمند نان می دیده و در یکی از همین دیدارها به نامبرده قول داده شده است که تا روز رفتن و بازگشت به میهن خود به وی مساعدت شود. زائر هندی نو مسلمان که دین سابق وی هندویی بوده است به این امر که کی و کجا به دین اسلام مشرف شده، اشارات چندانی نکرده است اما در درخواست خود خرجی راه، اعطاء پوشاک و عزم زیارت عتبات عالیات را مشخص کرده است.

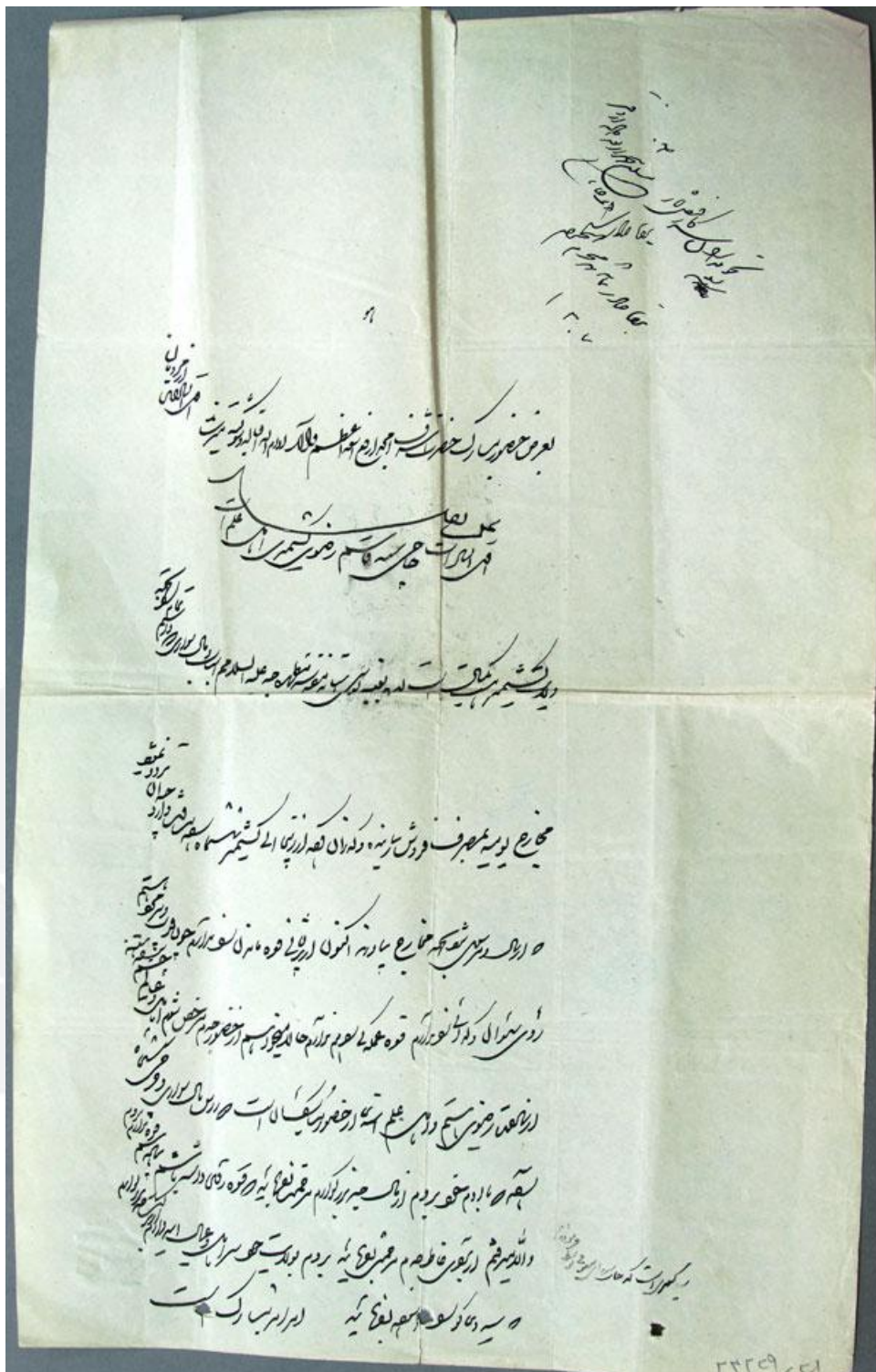
در ماه محرم سال ۱۳۱۰ ه.ق. مبلغ سه تومان نقد در وجه حسن رضا زائر هندی قبض صادر شده که در پشت سند رسید مبلغ توسط این زائر اعلام وصول شده است. علاوه بر این فرد زائر هندی دیگری نیز بنام آقا میر غلام عابد در همین تاریخ به میزان یاد شده از کمک مالی برخوردار شده است (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۱۶۲۲۴). در ماه صفر سال مذکور زائر دیگری بنام کربلایی حیدر علی هندی که از زیارت کربلا باز می گشته است مبلغ پنج تومان نقدی دریافت داشته است. در جمادی الآخر سال ۱۳۱۳ ق. هم سید رضا زائر هندی مبلغ یک تومان و پنج هزار دینار رایج نقدی از کمک مالی برخوردار شده است (سازمان کتابخانه ها...، اسناد، ۱۶۵۴۶ و ۱۶۲۲۲). در ماه رجب سال ۱۳۱۷ ه.ق. دستور صدور برات به مبلغ ده تومان در وجه دو نفر درویش هندی صادر شده است (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۱۶۹۲۰). دلیل پرداخت چنین مبالغی در وجه این افراد مشخص نیست اما از جماعت درویش محسوب شدن آنها و یا آنکه به جهت خرجی راه کمک گرفتن در میزان این پرداخت تأثیر اساسی داشته است؛ چرا که درویش معمولاً در حال گشت و گذار از شهری به شهر دیگر بودند. یکی از زائران اهل هندوستان که در ماه ذی القعدة سال ۱۳۰۰ ق. درخواست کمک کرده در عریضه خود اینگونه آورده است که در منزل کردند اسباب و خورجین حاوی توشه سفر وی به سرقت رفته است. اگر منظور وی از کرد، کردند غرب در کرمانشاه باشد به احتمال یقین این مسافر از زیارت عتبات بر می گشته است. به هر حال به واسطه حرکت کاروان و پیدا نشدن دزد، نامبرده ناچار از حرکت به مشهد می شود (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۲۳۸۰۰/۴). دیگر زائر هندی در ماه محرم سال مذکور سید بنیاد حسین هندی می باشد که به دلیل مصادف شدن با زمستان و سرمای هوا درخواست پوستین کرده است که دستور پرداخت آن به وی صادر شده و در پشت عریضه اش اعلام وصول شده است. در ماه رمضان نیز درخواست دیگری از این زائر موجود است که نشان می دهد نامبرده در ایام اقامت در مشهد در مدرسه پریزاد پوستین و برخی دیگر از لوازمش مفقود و در سرما لخت و برهنه مانده است. نکته ای که در این درخواست قابل تامل می باشد اسکان دادن زوار آن هم زائران غیر ایرانی در مدرسه پریزاد در این مقطع تاریخی است (سازمان کتابخانه ها، اسناد، ۲۳۷۹۸/۴۷ و ۲۳۷۹۰/۱). ترکیب جمعیت زوار مسلمان هندی نشان می دهد که از اقشار و طبقات مختلفی تشکیل شده اند، به گونه ای که القاب برخی از زائران نشان می دهد اشراف و شاهزادگانی نیز در بین آنها پیدا می شود. درویش و افراد دارای تمایلات عرفانی و تصوف، سادات، زنان و حتی تازه مسلمانان نیز در زمره زائران برخوردار شده از کمک مالی به چشم می خورند. در باب زوار هندی که عازم عتبات عالیات می باشند ذکر این نکته ضروری است که از تعداد قابل ملاحظه ای برخوردار می باشند و حتی برخی از آنها خود را از مجاورین کربلا به شمار آورده اند. نامها و القاب این زائران که بیشتر دارای اسامی و القابی چون علی، حسین، عبدالله و یا ترکیبی از آنها می باشند نمودار شیعی بودن و دلبستگی آنها به زیارت و مجاورت با مراکز زیارتی شیعه در ایران و عراق است. زمانهای

خاص مانند بین فصول و ایام زواری با تعداد درخواستها و پرداختها ارتباط تنگاتنگی وجود دارد به نوعی که در ماهها و روزهای دارای مناسبتهای مذهبی چون محرم و صفر، ذی القعدة و ذی الحجه که زائران بیشتری در مشهد حضور داشته اند، تعداد درخواستها و پرداختها نیز به همان نسبت بیشتر بوده است.

جمع بندی و نتیجه گیری

با تعمق و بررسی در این اسناد نکاتی بدست می آید که شایان توجه است. نکته اول آنکه کمکهای جنسی خوراکی بیشتر به صورت نان و غلات که قوت غالب مردم در آن زمان بود، پرداخت می شده است و محل پرداخت آن موقوفه عتیقی بوده است. در مورد پرداخت کمکهای جنسی غیر خوراکی از پوشاک (کفش)، کلیجه و پوستین نامبرده شده است که معادل قیمت آن مبالغی به افراد پرداخت می شده و محل آن غالباً موقوفه وزیر نظامی بوده و به ندرت از محل نذورات یا مزارع وقفی دیگر داده می شده است. در عنوان کمک به برخی از زائران اصطلاحات «مقرری» و «مستمری» به کار رفته است که این نوع پرداختها با کمکهای مالی عادی تفاوت دارد و نشان دهنده سابقه دریافت قبلی می باشد. در بین زائران دریافت کننده کمک مالی، افرادی به همراه خانواده ذکر شده اند که این مساله در میزان کمک پرداختی موثر بوده است و کسانی که همراهان بیشتر بخصوص اطفال داشته اند به نسبت دیگران از کمک بیشتری برخوردار بوده اند. علاوه بر تعداد نفرات، داشتن استحقاق کمک و نوع مشکل فرد نیز در میزان کمک دریافتی تاثیر داشته است؛ به نوعی که زائران متقاضی خرجی راه جهت بازگشت به وطن از کمک بیشتری برخوردار می شدند. البته نایبستی از مساله تاریخ پرداخت کمک غفلت کرد؛ چرا که در اسناد پیش از سال ۱۲۸۰ ق. مقدار کمکهای نقدی کمتر به یک تومان می رسیده اما در اسناد بعد از سال ۱۳۰۰ ق. میزان کمک به مبلغ پنج تومان نیز می رسیده است. مشکلات حمل و نقل و سختی آب و هوا در برخی از فصول دلیل عمده طولانی شدن مدت سفر زائران بوده است. از این رو، در بیشتر موارد در خواستها مربوط به کمک خرجی برای گذران امورات زندگی می باشند و تقریباً به بیشتر درخواستها پاسخ مثبت داده می شده است. از آن جائیکه شهر مشهد علاوه بر آنکه خود یکی از مراکز زیارتی شیعه به حساب می آمد به واسطه موقعیت جغرافیایی ممتاز همانند پلی بین شرق و غرب جهان اسلام در آسیا به شمار می رفت برای زوار هندی اهمیتی دو چندان می یافت؛ چرا که زواری که قصد زیارت کربلا را داشتند علاوه بر زیارت مشهد، با اتراق در این شهر می توانستند نفسی تازه کرده، توشه سفر بگیرند و با خیال راحت ادامه مسیر را طی کنند.

تصویر شماره ۱

هو

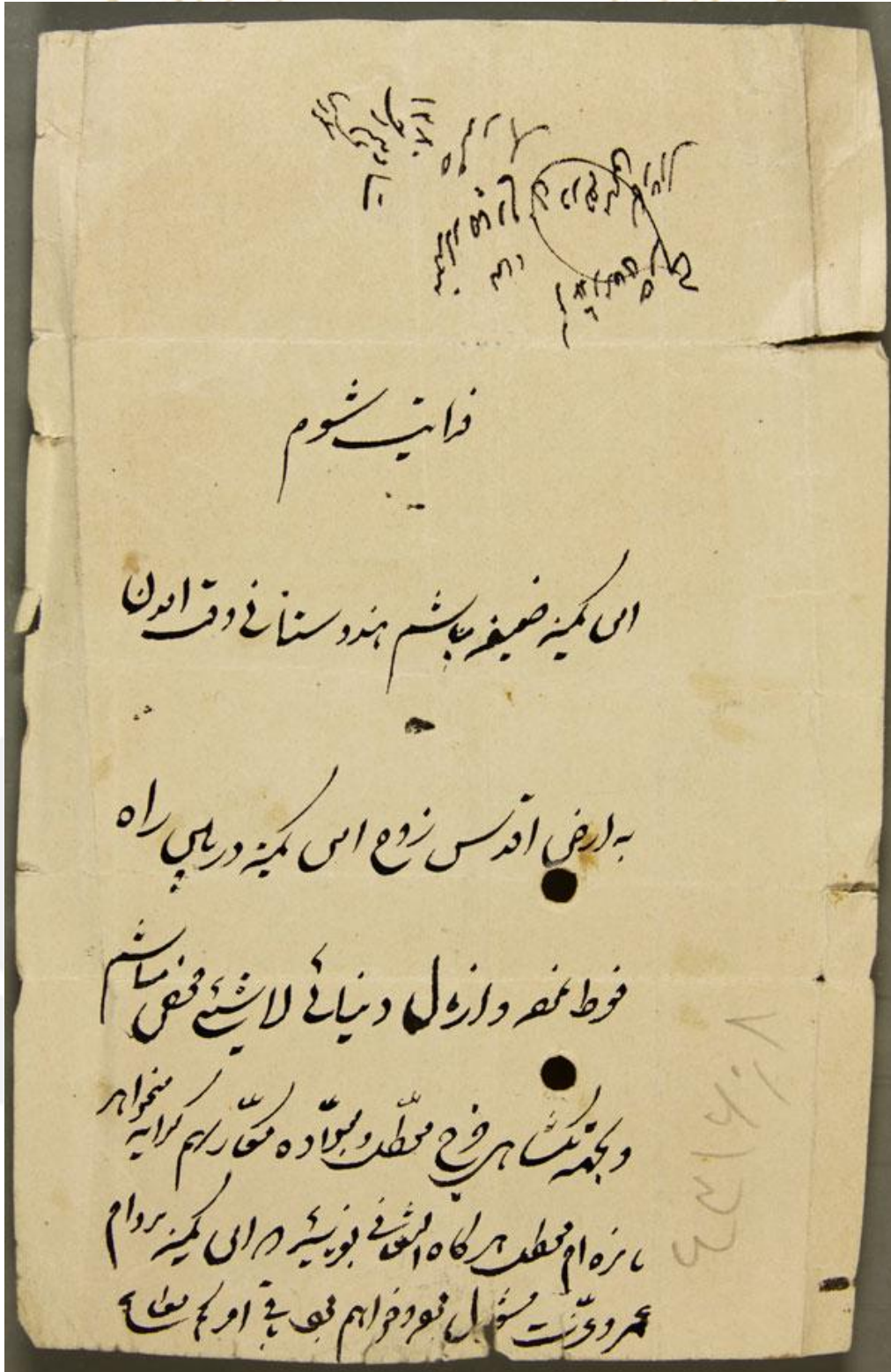
عریضه اقل السادات حاجی سید قاسم رضوی کشمیری اهل علم است

بعرض حضور مبارک حضرت امجد ارفع اسعد اعظم والا ادام اله اقباله وشوکه میرساند اقل السادات از مردمان ولایت کشمیر هست یکسال است که به عتبه بوسی آستانه مقدسه مطهره جد علیه السلام اسباب و مال سواری که داشتیم تمام را بجهت مخارج یومیه بمصرف فروش رسانیده و گذران کرده از اینجا الی کشمیر ششماه راه مسافت دارد چندان تردد نمی شود که ارسال و مرسول شود بجهت مخارج بیاورند اکنون از پریشانی قوه ماندن را ندارم چون قریب (غریب) و پیرمرد هستم روی سؤال و گذرانی را ندارم قوه عمله گی هم ندارم حالا می خواهم از حضور جدم مرخص شوم اهل و عیالم چشم براه هستند از سادات رضوی هستم و اهل علم استدعا از حضور مبارکشان است دو رأس مال سواری و خرجی ششماه [ناخوانا] که با آدم خود بروم از مال جد بزرگوام مرحمت بفرمایید بروم بولایت خود سر اهل و عیال امیدوارم از برکت جد بزرگوام که سید دعاگو را آسوده بفرمائید. امر امر مبارک است.

[گوشه راست بالای سند:] تحویلداران سرکار فیض آثار مبلغ پنج هزار نقد داده از دفتر برات صادر نمایند برات صادر شد شهر

محرم الحرام ۱۳۰۷

[حاشیه راست پایین:] سیدی کشمیری است که جناب میرزای مستوفی توسط فرموده اند (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۲۴۲۳۹)

فایده شوم

اس مینه ضعیف باشم هندوستان و قراقرم

به ارض اقدس نزع اس مینه در پی راه

فوط علف و ازول دنیا لایحه محض نشاء

و بگفته است هر فرج مظهر و بیاوده معارضه کرایه

ساره ام مظهر هر گاه ایشانی بویسید در اس مینه بروام

عمر و دست سوال نور و فرام نبوی به او یک معنی

۱۰۰۱۲۳

تصویر شماره ۲

فدایت شوم

این کمینه ضعیفه میباشم هندوستانی وقت آمدن

به ارض اقدس زوج این کمینه در بین راه

فوط [فوت] نمود و از مال دنیائی لاشیئی محض میباشم

و بجهت یکشاهی خرج معطل مانده ام و بعلاوه مکار سهم کرایه می خواهد

مانده ام معطل هرگاه التفاتی بفرمائید که بردام [دوام] عمر و عزت مشغول بوده و خواهم بود

باقی عمر کم مطاع

[حاشه بالای سند: [کربلایی رمضان خباز مقدار چهار من نان در وجه مستحق کارسازی که محسوب است بتاریخ دهم رجب

۱۲۸۰ مقرر شد

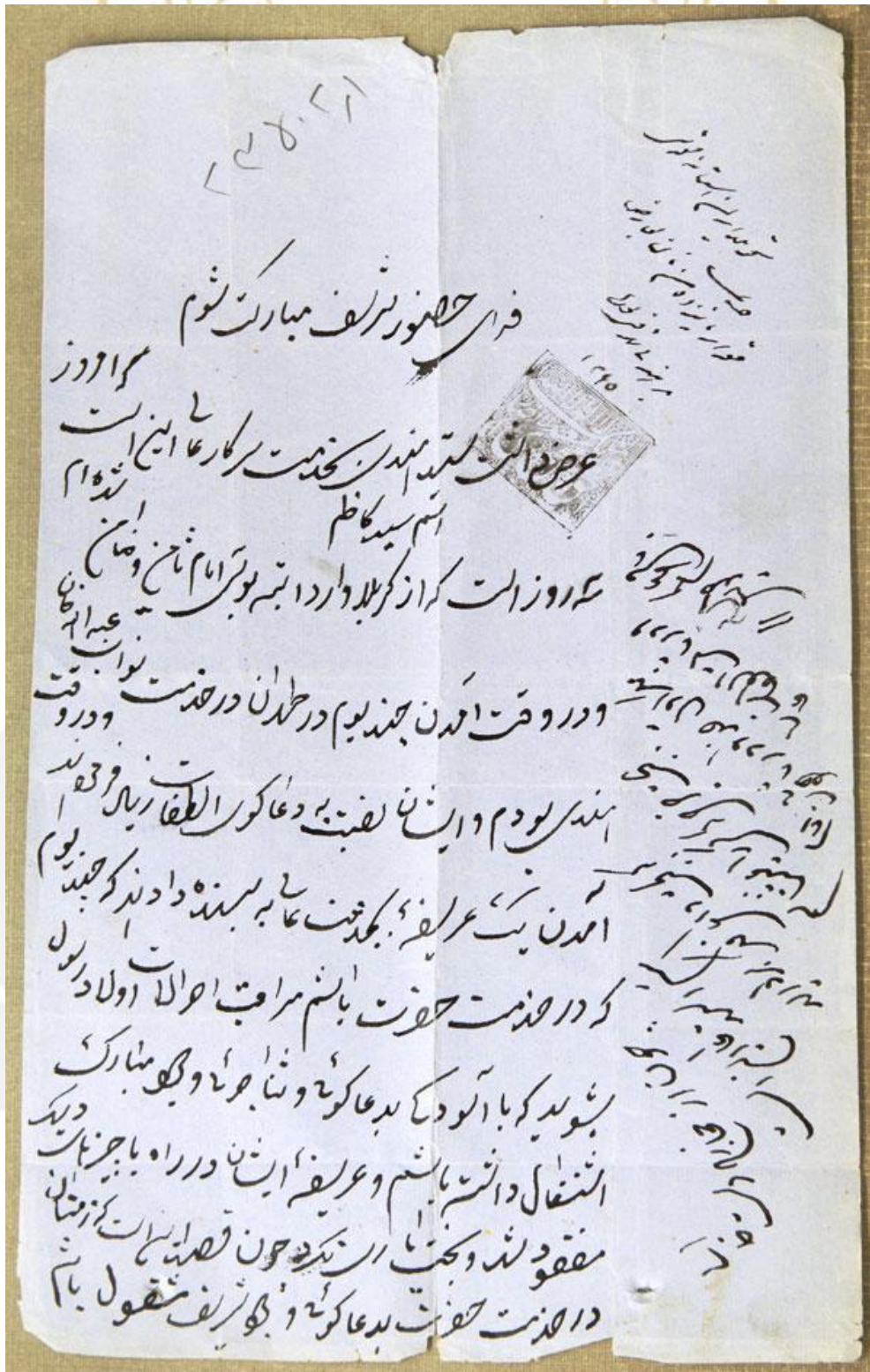
پشت سند: مهر

[سجع مهر: [بیضی شکل عبارت «یا ابا عبدالله» (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۴۳۱۶۰/۸)

تشریح الکترونیکی سازه‌های کتابخانه‌ها و مراکز اسناد آستان قدس رضوی

شماره ۱۷
پاییز و زمستان ۱۳۸۸

تصویر شماره ۳

فدای حضور مبارکت شوم

عرض داشت سید هندی (اسم سید کاظم) بخدمت سرکار عالی این است که امروز سه روز است که از کربلا وارد اتبه [عتبه] بوسی امام ثامن و ضامن شده ام و در وقت آمدن چند یوم در طهران [تهران] در خدمت نواب عبدالله خان هندی بودم و ایشان نسبت [نسبت] به دعاگوی الطفات [التفات] زیاد فرمودند و در وقت آمدن یک عریضه بخدمت عالی به بنده دادند که چند یوم که در خدمت حضرت باشم مراقب احوالات اولاد رسول بشوید که با آسودگی بدعاگوئی و ثناگوئی وجود مبارک اشتغال داشته باشم و عریضه ایشان در راه با چیزهای دیگر مفقود شد و بخت یاری نکرد چون قضیه این است که زمستان در خدمت حضرت بدعاگوئی وجود شریف مشغول باشم

[حاشیه سمت راست سند]: چون از مخارج دست خالی هستم استدعا این است که بجهت داعی فکر بردارید بجهت خرجی که کسی را نمی شناسم [نا خوانا] اول خدا و در ثانی حضرت امام و در ثالث التفات عالی باقی عمر کم طویل [گوشه راست بالا]: تحویلدان آستانه مقدس مقدار پانزده من نان بعارض بدهند فی شهر ذی القعدة ۱۲۹۵ [سجع مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد سعيد انصاری (سازمان کتابخانه ها...، سند، ۲/۱-۲۳۵)

شریه الکترونیکی سازمان کتابخانه‌ها، اسناد و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

شماره ۱۷
پاییز و زمستان ۱۳۸۸

بسم الله الرحمن الرحیم

بسم الله الرحمن الرحیم
مبلغ هفت هزار ریال خزانه ریال موقوفه وزیر نظامی

سید محمد علی میرزا
با عیال
حرفه سرکار صلاحیت دار بنامه کاتبان و ارباب

بموجب عیال و صلاحیت دار بنامه کاتبان و ارباب

سرکار میرزا محمد علی نوروزی

تاریخ ۱۲۷۵
۱۵۲۹۵۲

تصویر شماره ۴

هفت هزار مبلغ هفت هزار ریال خزانه ریال از موقوفه وزیر نظامی

محمد میرزای هندی

سید حیدر علی هندی

با عیال

با چهار عیال

۲۰۰۰

۵۰۰۰

حسب الامر سرکار جلال‌ت مدار بندگان عالی دام اجلاله

بتوسط عالیجناب خلاصه الانجاب آقا میرزا محمدعلی تحویلدار

سرکار فیض آثار واصل دونفر زوار فوق گردید

تحریراً فی ۷ شهر ذیحجه الحرام ۱۲۷۵

[گوشه سمت راست بالای سند: عالیجاه آقا میرزا محمدعلی کارسازی نمائید (سازمان کتابخانه‌ها...، سند، ۱۴۲۹۵/۲)]

منابع و ماخذ

لندر، آرنولد هنری سویچ (۱۳۸۸). **اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و بازرگانی ایران در آستانه**

مشروطیت: در سرزمین آرزوها. ترجمه علی‌اکبر عبدالرشیدی. - تهران: اطلاعات.

نظرزاده، محمد (۱۳۸۵). "کفشداری هندیها". **دفتر اسناد**، ج ۲ و ۳: ۴۹۳-۵۰۲.